

**MAGTYMGULYNYŇ DÖREDIJILIGINE
«KYSASY RABGUZY» ESERINIŇ TÄSIRI**

Türkmen halky edebi we medeni gymmatlyklara örän baý. Şol edebi we medeni gymmatlyklar bolsa türkmen halkynyň gadymy döwürlerden bäri umumadamzat medeniýetiniň ösüşinde görnükli orny eýeleýän edebiýatyny we medeniýetini kemala getirip bilendigine şaýatlyk edýär.

Türkmen edebiýatynyň taryhynda ajaýyp çeper eserleri bilen türkmeniň adyny belende galdyran şahyrlaryň, alymlaryň, danalaryň we akydlaryň sany bir ýa iki däl. Şolaryň biri-de türkmeniň we tutuş Gündogaryň beýik söz ussady Magtymguly Pyragydyr. Magtymgulynyň döredijilik örüsi giň, çuň we hertaraplydyr. Şahyryň şygryrlarynyň hertaraply we giň bolmagynda ilkinji nobatda Mäne baba, Abulkasym Firdöws, Nyzamy Genjewi, Omar Haýýam, Jelalleddin Rumi, Babyr, Hemedany, Hysrow Dehlewi, Sagdy, Saýýady, Hapyz, Jamy, Nowaýy we Fuzuly ýaly Gündogaryň beýik söz ussatlarynyň täsiri az bolmandyr. Muny ussat şahyr «San bolsam» atly goşgusynda şeýle beýan edýär:

Abu Seýit, Omar Haýýam, Hemedany,
Firdöws, Nyzamy, Hapyz perwany,
Jelalleddin Rumi, Jamy elwany,
Olarnyň jaýynda menem kän bolsam.¹

Mundan başga-da, döwrüň ykdysady-syýasy ýagdaýlary, ondaky bolup geçýän hadysalar, halkyň başdan geçirýän agyr, kynçylykly ýaşawyş-durmuşy şahyryň edebi döredijiliginden sowa geçmändir. Şahyryň edebi mirasynyň baýlaşmagyna, tematiki örüsinin giňemegine we kämilleşmegine ata-babalarymyzdan nesilme-nesil geçip gelýän kyssa eserleriniň täsiri uly bolupdyr. Munuň şeýledigini

¹ Magtymguly. Eserler ýygynyndysy. I jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 68 s.

şahyryň ýokarky ady agzalan goşgusyndaky şu setirler hem aýdyňlygy bilen subut edýär:

Salaman-Ebsaly serhoş eýleýip,
Bähram Gury tutup, mehruş eýleýip,
Azududdöwläni bir guş eýleýip,
Abu Mähfuz, Gyzy Arslan han bolsam.

Abu Bekr gan ýyglaý Farsda galsa,
Aly, Mamun, Abisdama (?) deň bolsa.
Zünnun baryp, ol Rüsteme zor salsam,
Rüstemiň derdine men derman bolsam.¹

Ýokarky mysallardan görnüşi ýaly, Magtymguly Pyragynyň şygrylaryna taryhy maglumatlar, dini şahslar bilen baglanyşykly kyssa eserleriniň täsiri uly bolupdyr. Aýratyn hem, şahyryň şygrylaryna Nasreddin Rabguzynyň «Kysasy Rabguzy» eserindäki wakalaryň gönüden-göni täsiri bolupdyr. Ussat şahyryň «Atly ýaranlar» goşgusynda: «Depderler içinde bir kitap gördüm, «Kysasy-enbiýa», «atly, ýaranlar»² diýmegi hem ýöne ýere däl. Ussat şahyr bu kitaby görüpdir, gaýta-gaýta okapdyr we ondaky wakalary, maglumatlary şygır bentlerine geçiripdir.

Pygamberler, sahabalar we ýagşyzadalar hakyndaky bu kyssa eseri Haka uýan beýik söz ussadyň kalbyndan, ýüreginden birjikke sowa geçmändir, çünki bu eserde gözbaşyny gadymyýetden alyp gaýdýan halallyk, päklik, ahlaklylyk, adyllyk, pespällik, edeplilik, ekramlylyk, sabyrlylyk, kanagatlylyk ýaly ýagşy däpler, asylly desurlar bar. Onda ejize ýardam bermek, goldamak, birek-birege zulum etmezlik, rehimli-şepagatly bolmak ýaly ynsanperwer pikirler bar. Şonuň üçin hem şahyryň şygrylarynyň many-maňzynyň köpüsünde diýen ýaly bu kyssadaky maglumatlar, wakalar, hekaýatlar hakynda gürrüň gozgalýar. Biz bu ýerde Magtymgulynyň edebi döredijiligine täsir eden beýik söz ussatlarynyň eserleriniň hemmesi barada

¹ Şol ýerde, I jilt, 69s.

² Şo ýerde, II jilt, 336 s.

gürrüň etmekden saklanyp, diňe şahyryň şygrylaryna Rabguzynyň «Kysasy Rabguzy» eserindäki wakalaryň täsiri barada söhbet etmegi göz önünde tutduk. Bu eser türkmen halkynyň arasynda, esasan «Kysasy-enbiýa» «Pygamberler hakynda kyssa» ady bilen rowaç bolupdyr. Magtymguly Pyragy hem ýokarky şygrynda bu kitabyň adyny «Kysasy-enbiýa» diýip getiripdir.

Bu kyssalaryň türkî dünýäsine ýaýramagynda we meşhur bolmagynda Nasreddin Rabguzynyň hyzmaty uly bolupdyr. Ol ilkinji bolup, bu kyssany pars dilinden türkmen diline geçiripdir, oňa çeper öwüşgin berip millileşdiripdir. Kyssanyň başky nusgasy arap dilinde bolupdyr. Belli türk alymy Mustapa ibn Abdylly Kätip Hajy Halypa-nyň aýtmagyna görä, ony VII-VIII asyrlarda ýaşap geçen, Wehep ibn Münebbih ýazypdyr. Soňra ol dürli awtorlar tarapyndan pars diline geçirilipdir. Rabguzy bolsa tanyş-bilişleriniň we dost-ýarlarynyň haýys etmegi bilen ony pars dilinden türkmen diline geçiripdir. Rabguzynyň bu kitaby türkî dünýäsinde uly meşhurlyk gazanypdyr. Ol XIX-XX asyrlaryň sepgidinde on iki gezek daşbasma usulynda çap edilipdir. Bu temada Alyşir Nowaýynyň hem «Taryhul-enbiýa» atly eser döredendigi barada maglumatlar bar, ýöne näbelli sebäplere görä, ol eser asyrlaryň ara düşmegi bilen ýok bolup gidipdir.

Magtymguly Pyragynyň «Kysasy Rabguzy» eserini öwran-öwran okandygynyň, ondan täsirlenendiginiň aýdyň mysalyny şahyryň bu eserdäki wakalar bilen baglanyşykly 20-30-a golaý şygrylar ýazandygy bilen hem esaslandyrsa bolar. Mysal üçin, Ýusup kyssasy bilen baglanyşykly şygrylary nazara almanyňda hem (bu kyssa barada yzda aýratyn gürrüň ediler), «Ýnsan ýaratdy», «Gelende bardyr», «Şalyk bile», «Duman göterler», «Pisat dünýädir», «Arap dilli söwdügam», «Ýerbe ýer geçdi», «Haky çün», «Pelegidir», «Ekip geçdi», «Adam ata bilen duşdy», «Öter bu dünýä», «Çyka bilmez sen», «Aýrylmadymy», «Köp jan çekipdir» we ş.m. şygrylaryny mysal getirmek bolar.

Şahyr öz diwanynda diňe bir «Kysasy Rabguzy» eserindäki belli-belli şahslar, pygamberler, ýagşyzadalar hakynda gürrüň etmän, eýsem kitapdaky Adam atanyň ýaradylyşy, How ene bilen baglanyşykly wakalar hakynda hem birin-birin gürrüň berýär. Muny

şahyryň «Ynsan ýaratdy» atly goşgusynyň mysalynda has aýdyň göz
ýetirmek bolýar:

Bir Allaga aýdaý hamdy-senalar,
Bir gysym toprakdan ynsan ýaratdy.
Ten kapasyn kylmak üçin münewwer,
Jan nurundan şemgy-taban ýaratdy.

Owwal-a ýaratdy Adam atany,
Oňa jübüt eýledi Howa enäni,
Firdöwsi-aglada berdi mekany,
Oňa duşman melgun-şeýtan ýaratdy.¹

Şygrydan görnüşi ýaly, Magtymguly Pyragy şu iki bendiň üsti bilen Adam atanyň ýaradylyşy hakyndaky wakalara okyjynyň ünsüni çekýär. Bu maglumatlar Nasyreddin Rabguzynyň «Kysasy Rabguzy» eserinde on bir pasyla bölünip berlipdir we onda Adam ata we How ene bilen baglanyşykly wakalar giňişleýin beýan edilýär². Şahyr «Ekip geçdi» atly şygrynyň üsti bilen «Kysasy Rabguzy» eseriniň içindäki ýagşyzadalar, pygamberler we olaryň kesp-kärleri bilen baglanyşykly wakalara okyjynyň ünsüni çekýär. Şahyr bu goşgynyň başyny: «Her pygamber bir kesp açdy, Kesbin mydam edip geçdi» diýip başlaýar. Soňra ol: «Öz döwründe Nuh pygamber, Nesjar işin tutup geçdi», «Idris köýnek tikip geçdi», «Hakyň ýolunda Ybraýym, Janyn oda ýakyp geçdi», «Gurt Eýýubyň tenin iýdi», «Hasasyn göterip gola, Musa goýun bakyp geçdi», «Ýunus balygyň garnynda», «Ýusubyň käkilin zarlap, Ýol üstünde Ýakup geçdi», Resululla ol kuraýşdan, Ne jepalar çekip geçdi»³ diýip, «Kysasy Rabguzydaky» wakalar barada çeperleşdirip gysgaça maglumatlar berýär.

Şahyr «Gurt Eýýubyň tenin iýdi»⁴ diýen setirleriň üsti bilen adamlaryň birek-birege kömek, ýardam etmeklerini, dertlä derman

¹ Şol ýerde, II jilt, 126 s.

² Nasyreddin Pabguzy. Kysasy Rabguzy. Aşgabat, 2004, 32-94 s.

³ Magtymguly. Eserler ýygyndysy. II jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 163-164 s.

⁴ Şol ýerde, II jilt, 163 s.

we rehimli-şepagatly bolmaklaryny ündeýär. Eserde ynsanperwerlik bilen baglanyşykly pikirlere köp orun berlip, esasy waka Eýýubyň etmişi bilen baglanyşykly dowam etdirilýär. Golunda maly-puly bolsa-da, aja nan, ýalaňaja don berip bilmeýän kişileriň ulumsylyk, gedemlik, tekep birlik zerarly, Hakyň gazabyna duçar bolýandygyny şahyr ýokarky setiriniň üsti bilen açyp görkezýär. Şahyryň ýaşan zamanasynda aja nan, ýalaňaja don bermek zerurçylygy bardy, ony başaryp bilmeýän barlylar bolsa köpdi. Şahyr garyba, pukara, dertlä, hassa kömek etmegiň, ýardam bermegiň Hakyň we halkyň ýanynda neneşi mertebä eýedigini bir jümläniň üsti bilen beýan edýär.

Magtymguly Pyragy öz diwanynda Ýusup kyssasyna aýratyn orun beripdir. Beýle diýildigi, Magtymguly Pyragy Ýusup kyssasy barada iri syýuzetli eser ýazypdyr diýildigi däl. Emma şahyryň giň manyly gysga setirlerinde Ýusubyň keşbine aýratyn üns berendigine «Hezreti Ýusupny beýan eýläýin, Kyssasy şekerden datly ýaranlar» diýen setirleri arkaly-da göz ýetirmek bolýar. Şahyr Ýusup kyssasy bilen baglanyşykly ençeme şygyrlar döredipdir. Olardan: «Ýusup diýe-diýe», «Batdy ýaranlar», «Atly ýaranlar», «Joşan günler heý», «Gitmediň dünýä», «Aýrylmadymy», «Köp jan geçipdir», «Kany», «Pelegidir» we ş.m. ençeme şygyrlaryny görmek bolýar.

Ýusup kyssasy Rabguzyň eserinde hem iň uly göwrümlü kyssalaryň biri hasaplanylýar. Ol «Kysasy Rabguzy» eseriniň on altynjy kyssasynda «Ýusup alahyssalamyň wakalarynyň beýany»¹ ady bilen berilýär. Ýeri gelende ýatlasak, bu şirin kyssa diňe bir Magtymguly Pyragynyň däl, eýsem köp şahyrlaryň ünsüni özüne çekipdir. Köp şahyrlar bu kyssa bilen baglanyşykly ownukly-irili eserler döredipdirler, şygyrlar ýazypdyrlar. Nurmuhammet Andalyp hem özüniň uly göwrümlü «Ýusup – Züleyha» dessanyny, hut Rabguzyň «Kysasy Rabguzy» eseriniň täsirinde döredendigi barada dessanynyň başynda şeýle diýýär: «Bar kysas içre ajaýyp destan. Ne bolaýdyr kysaň ony gülüstan²?!»

Magtymgulyň «Kysasy Rabguzy» eserindäki ünsüni çeken şahslarynyň ýene biri hem Karundyr. Karun nusgawy edebiýat-

¹ Nasyreddin Rabguzy. Kysasy Rabguzy. Aşgabat, 2004, 246-364 s.

² Nurmuhammet Andalyp. Ýusup-Züleyha. Aşgabat, 1987, 47 s.

da gysgançlygyň, açgözlügiň simwolydyr. Şahyr Karun hakynda şeýle diýýär: «Kyrk şähri gyzyldan dolduran Karun, Gözi gumdan doldy, puldan dolmady».¹ Karun hakynda bu kitabyň on dokuzynjy kyssasynda, ýagny «Hezreti Musa Kelimullanyň wakalarynyň beýany» atly bölümünde gürrüň edilýär.

XIV asyrdan gadymy Köneürgenç topragynda ýaşap geçen türkmen şahyry Nasyreddin Rabguzynyň «Kysasy Rabguzy» eseri Magtymguly Pyragynyň edebi döredijiliginiň baýlaşmagyna özüniň oňaly täsirini ýetiripdir. Muny ussat şahyryň milli ruha ýugrulan her bir şygrynyň, bendiniň we beýdiniň aňyrynda tükeniksiz, akyl, edep-terbiýe, ahlak we edep kadalarynyň ýatandygyny, ýokarda ady agzalan, goşgulary hem subut edýär.

¹ Magtymguly. Eserler ýygındysy. I jilt, Aşgabat, «Ylym», 2013, 515 s.